

Takács Zsuzsa

Szóra bírni az álmot

– Álom és látomás az irodalomban –

„Második tudásunk, fő
táplálónk az élet asztalán”
(Shakespeare: Macbeth)

A születési adatokon túl, nem tudhatok sokat születésem körülményeiről. Annyit azonban igen, hogy szerdára virradó éjjel félelgyor a Sportkórházban háromnegyed óra alatt születtem, fiatal szüleim második gyerekeként. Születni éppoly fájdalmas, mint meghalni, mondja a teológia Shakespeare-je, Jeremy Taylor, és állítja versében József Attila is. Bármilyen furcsán is hangzik, van emlékem a születésemről. Elviselhetetlenül gyötrelmes, visszatérő álmomban egyre szűkülő térben próbálok eljutni egy polcrendszeren át a testemmel már át nem törhető résig. Mielőtt azonban szétlapítana a kegyetlenül préselő erő, fölébredek. Megtanultam ugyanis, hogyan kell felébresztenem magamat. Mióta ezt tudom, nem félek az álmoktól.

Aligha lehetne mással kezdeni az álom és irodalmi alkotás kapcsolatáról szóló írást, mint Coleridge híres történetével, mely az angol iskolai oktatás törzsanyagának részét képezi, és jól példázza az álombeli látomások alakulását. A 19-századi angol szerző a világ zajától elvonulva, vidéken élt. Egy alkalommal, nyilván az ópium hatására grandiózus álmot látott. Másnap délelőtt belemerült álma leírásába, de inasa tiltakozása ellenére megzavarta egy környékbeli ember. Ő lett a költő munkájában megakasztó, híres porlocki látogató, a minden művészt révületéből a valóság szemsértő napvilágára kirángató postás, az egy fej hagymáért becsöngető szomszéd háziasszony védőszentje vagy archetipusa. A *Kubla kán*ból, az álmot felidéző mindössze ötvennégy soros műből pedig az irodalmi vizsgálódás egyik legérdekesebb korpusza, úgy is mondhatnánk, asztrálteste. A magyar olvasó Szerb Antal híres *Száz Vers* című gyűjteményének a *Hatalmak, látomások* alcíme alatt összefoglalt költemények között találhatja meg ezt a különös művet. Kissé túlozva azt is mondhatnánk, hogy valóságos zenedarabot. Nemcsak Borges, más elemzői is zeneműként beszélnek róla ugyanis, kéttételes szimfóniaként, amelyben az első tétel a látvány, a hangok, az érzékelés elsőpró élményét adja vissza, s a második pedig örvénylő gondolatok közé vezet, és olyan teret ábrázol, amelyben a természet erőit maga az ember mozgatja. Érdemes felidézni az angol eredeti első szakaszát, hogy elidőzzünk egy kicsit a név fontosságánál, mégpedig az egész mű élén álló, a megváltozott szórend miatt a *did* nyomatékával is kitüntetett, borzongatóan idegen *Xanadu*-nál. „In Xanadu did Kubla Khan / A stately pleasure-dome decree / Where Alph, the sacred river, ran / Through caverns measureless to man / Down to a sunless sea.”

A versből több magyar fordítás is készült. Mi kettőt idézünk ezekből. Az elsőt nem is akar ki, a költészet és műfordítás nagymestere, Szabó Lőrinc készítette, aki egyik versében maga is rémülten vall az álom hatalmáról: „...be vad és érthetetlen / és új világ vagyunk, mikor egyszerre, mint / barlangi utazó, a belső végtelenben / parányi szellemünk riadtan széttétekint”. Fordításának első szakasza a következőképpen hangzik: „Kubla kán tündérpalotát / építtetett Xanaduban, / hol roppant barlangokon át / örök éjbe veti magát / az Alph, a szent

folyam”. A másik – feltehetően legfrissebb fordítás – Kántás Balázs igényes szövege így szól: „Kéjpalotát emel a kán / Egy xanadui hegy fokán / Hol a szent folyó, a nagy Alph / A naptalan tengerbe tart / Vak barlangokon át.” Láthatjuk, hogy a formát, rímképletet híven követő Szabó Lőrinc-i változat az eredetinek több szempontból is adósa marad. Eleve szerencsétlen a „kéjpalota” helyén szereplő „tündérpalota”, holott a pompás „kéjpalota” szóalkotás Szabó Lőrinc érdeme, és fordításában a továbbiakban azt használja. Az „örök éjbe veti magát” épp csak köszönő viszonyban van az eredetivel, s az annak megfelelő Kántás Balázs változatával, a „naptalan tenger”-rel. A legnagyobb hűtlenséget azonban éppen az angol verset álomszerűvé tevő *Xanadu* névnek a vers legelejéről a második sorba történő száműzetése jelenti mindkét fordításban. Az álom logikája csorbul, ha megváltozik a tartalmas szavak sorrendje. Ráadásul az első változat a raggal, a második a képzővel erősen gyengíti az angolban is idegenül csengő *Xanadu* hangütését, az érzéseket, bűbájosságot őrző, átütő erejét. A névből, mint magból, szemünk láttára, tört felszínre a különös történet. A megálmodott *Xanadu* név mellett a másik két, valóban létezett név a történet hitelességét hivatott jelezni. *Kubla* káné feltehetően a 18 századi mongol-kínai *Kubalaj* tiszteletére kerül a költeménybe. *Alph*, a szent folyam elnevezése pedig egy ismert mítosz szülötte, az Európa felszíne alatt húzódó folyó nevéből ered, mely medrében a kontinens titkos tudását görgeti (hasonlatosan a hinduizmus titkos tudását görgető szent folyam, a *Saravasti* esetéhez Indiában). Ami pedig a nevek utótörténetét illeti, a káné, Coleridge versének tiszteletére ma már földrajzi elnevezés lett, Amerikában egy mészkő barlangcsoportot kereszteltek el róla. *Xanadu* pedig egy New Jersey állambéli gigantikus szórakoztatóközpont névadója, míg az *Alph* nevet egy kanadai rock együttes vette fel.

Xanadu exotikus neve mellé egyébként nagyon idekívánczozik a *Halál Velencében* című kisregényben szereplő, szintén álomban elhangzó idegen név. Thomas Mann hőse, az idős író az elbűvölő lengyel fiú, *Tadziu* nevét hallja ki a förtelmes hangzavarból, a tekergő kígyókat derékon ragadó, keblüket két marokra fogó asszonyok és a kecskeszarvas férfiak, s a lombdíszes karókkal bakkecskéket ösztökélő fiúk vegyeskarának üvöltéséből. „... a mámoros csapat a lágy magánhangzókból álló, elnyújtott ú-ban végződő nevet üvöltötte, ezt a szót, melynél édesebb és egyben szilajabb még sosem volt” – írja Thomas Mann.

Míg Coleridge verse kényelmes körülmények között, otthonában, ópiumos álomban fogant, Pessoa *Opiárium* című költeménye a Szuezi csatornán való viharos átkelés alatt keletkezett a hajófedélzeten, 1914 májusában. A kötött ritmus- és rímképletű, 76 soros, zaklatott, szójátékokban bővelkedő de mégis reflektált látomás versbe gyűrése sok szempontból a *Kubla* kán méltó párja. A vers az egységes látomásoknál gyakrabban ránk törő, bakugrásaival, belső utalásaival az izgalmas nyelvi kérdéseket felvető álomleírások közé sorolható. Ezért is különösen fontos a kötött forma, a rímek, a gondolat szökelléseit kordában tartó formai fegyelem. A vers hozzám különösen közel áll, hiszen én fordítottam le, s bár fordításom az eredetihez képest feltehetőleg számtalan sebtől vérzik, álomra kihegyezett figyelmeknek – *A viszonyok könnye* c. kötet darabjainak keletkezése idején, amikor egy-egy éjszakán akár öt verset is álmodtam egyszerre – valóságos terepgyakorlatot jelentett. „Az ellentmondásos, rossz csillagállás / Arany sebekkel utamat kiszabja. / Önérzetem lecsúszik a habokba. / Idegcsomóim hullámok cibálják./.../ A képzelet torz lendítőkerékkel / A katasztrófát működésbe hozza / Egy kertben rálelek a vérpadokra, / Szárukat vesztett virágok kísérnek. / Amíg a lakk- és csipkelét bodor / Hímzésén tántorogva megyek át, / Érzem, a kés, amellyel a Futárt / Levágták, otthon hanyódik valahol.”

Ha költői álmokba tett kirándulásunkat egy kábítószer ajzott látomásával kezdtük, idézzük fel az ópiumszívó Baudelaire alakját is, aki Rába György jellemzése szerint „az egyetemes analógiák törvényét fürkészi egy-egy látományban” s aki előtt „már-már természetfölötti lelkiállapotban az élet teljes mélysége” mutatkozik meg. *A mesterséges mennyországok* című könyvében a francia költő a kábulat első szakaszának jellemzésére

lejegyzí egy hasist szívó társaságba keveredő muzsikú esetét. Idézem: „illendőségéből néhány percig alakoskodni próbál. Sokat nevetnek rajta, mert aki hasist szedett, ... csodálatosan fogékony a komikum íránt...Emberem megharagszik, és távozni akar...Kérlelik, hogy játsszék nekik. Ő beadja a derekát...Mély sóhajok, zokogás, szívszaggató jajgatás, patakzó könnyek mindenfelé...” A kábulat másodík szakaszáról pedig a következő megállapítást teszi Baudelaire: „Az érzékek rendkívíli módon kifinomodnak és élessé válnak. A szem a végtelenbe fúródík. A fül a legharsogóbb zaj közepette is meghallja a legparányíbb neszeket. (...) Kezdetét veszi a hallucináció. A külső tárgyak...eltorzulnak, átalakulnak és beköltöznek lényetekbe. A hangoknak színe lesz, a színeknek zenéje... Ültök és dohányoztok; azt hisztitek, hogy a pipátokban ültök, és hogy tí vagytok, akiket a pipátok szív”. A francia költő könyvének másík történetében a cselédlány azt az utasítást kapja, hogy frissítóket hozzon a hasis élvezetébe borult vendégeknek. <Amikor megpillantja maga körül a bizarr fejeket, az aránytalanul nagyra nyílt szemeket, megcsapja (...) a körülötte kavargó egészségtelen légkör. A vendégek közt járó cselédlány látván „ezt a kollektív örületet” eszeveszett nevetésbe tör ki, elejti a tálcát, mely összes csészéjével és poharával darabokra törík, és rémülten menekül, ahogyan csak a lába bírja... Másnap bevallja, hogy *valami egészen furcsát érzett, valamit, amiről fogalma sincs mi lehetett.*> Holott, mint Baudelaire megjegyzi, a lány maga nem szívott hasist.

(vetítés) Gulácsy: Az ópiumszívó álma

A magyar olvasónak a szöveg felidézte szerteszt heverő, álomba bódult alvók okán Kosztolányi költeménye, a *Hajnali részegség jut az eszébe*. Ez utóbbi alvókról szóló sorai – a külső szemléllőre gyakorolt riasztó hatása miatt – közel állnak a Baudelaire-i sorokhoz. Kosztolányiné visszaemlékezéséből egyébként következtethetünk arra, hogy a vers látomásossága a könyvespolc mögött rejtegetett, titokban fogyasztott kábító (hatású) szernek is betudható: („Az emberek feldöntve és vakon / vízszíntesen feküsznek, / s megforduló szemük kacintva néz szét / ködébe csalfán csillogó eszüknek, / mert a mindennapos agyvérzegénység / borult reájuk. / Mellettük cipőjük, ruhájuk, / S ők a szobába zárva, mint dobozba.”) Ebből a nyomorúságból szárnyal Kosztolányi verse a mennyei bál pompájának elragadtatott ábrázolásáig: („Roppant / fénycsóva lobbant, / egy mennyei kastély kapuja tárult, / körötte láng gyúlt. / Valami rebbent, / oszlani kezdett a vendégsereg fent, / a hajnali homály mély / árnyékai közé lengett a báléj, / s künn az előcsarnok fényárban úszott, / a házígazda a lépcsőn búcsúzott, / előkelő úr, az ég óriása, / a bálterem hatalmas glóriása, / s mozgás, riadt csilingelés, csodás / halk női suttozás...”) Nehéz megszakítanom az egyik legszebb magyar vers idézését. Ám e rövid szemelvényből máris levonhatjuk a következtetést, hogy érthető, ha a látvány, a hangok hatása alól magát kivonni nem tudó költő megkísérli versben: *interpretálni* álmát. Interpretálni, azaz tolmácsolni valóban, és nem magyarázni. Szakemberek között közmegegyezés van ugyanis abban, hogy a primér álommunka nem *álommagyarázat*, hanem az álom *tolmácsolását* jelenti.

A „primér” álom – állítja Freud – maga is *alkotás*. Már amennyiben jól komponálja művét az álmodó! – tesszük hozzá kissé szigorúan mi is. Jékely Zoltán Tamási Áronról szóló – részben prózában, részben versben megfogalmazott – *Körgallér roskadt vállra* című verse ilyen, előzőleg tömörített, „hozott” nyersanyagból, továbbá a kurzivált versbetétet körülölelő, bevezető és lezáró néhány soros, színi utasításhoz hasonló prózából áll.

„Borongós szürkületben, omladékos ház végében, felszaggatott, gödrös helyen találtam. Nekem háttal, magában ült, csak felsőteste látszott, se pad, se szék alatta... Kietlen környezete, elhagyottsága szívenfogott... S hirtelen, a feje fölül, a magasból, panaszos verses beszéd hallatszott, ilyenformán:

„Állj meg ember, állj meg, / csak egy percre állj meg! / A ház vége nyirkos, / Ez a hideg gyilkos. / Állj meg, ember állj meg, / Csak egy percre állj meg! / Megfagy itt a lélek, ahol üldögélek. / Szánj meg, ember szánj meg, / és tüzzel kínálj meg! / De ne csak gyufával, / köből ütött lánggal, / lángoló csóvával! / Hadd jusson belőle / Szemre, szemfedőre, / s úgy szálljak az égbe, / Mint a csillag, égve!

Sírás környékezett. Mögéje léptem, s roskadt, előreesett vállára puha, prémes gallért borítottam – nem tudom, honnan került a kezembe... Feje közelségétől, válla érintésétől erős borzongás járt át, hogy mielőtt megszólalhattam volna, felriadtam. Történt 1970 májusában.”

„A műalkotás... – írja Umberto Eco *Nyitott mű* című kötetében – ezernyi megismételhetetlen egyediséget érintetlenül hagyó, egymástól eltérő értelmezés lehetősége. Ekkor minden használat interpretáció is, kivitelezés is, mivel a mű minden használatban eredeti, új perspektívában kel életre.” Ahány olvasó, mondjuk valóban, annyi olvasat. Némiképp az ördög ügyvédjeként hadd tegyem hozzá, hogy sokunk közös írói tapasztalata szerint: ahány olvasó, annyi *félreolvasat* lehetősége, önmagunk olvasatát is beleértve persze. Ez azonban nem cáfolja Eco állításának igazát, ahogy (az *Isteni Színjátékról* szóló esszéjében Borges idézte) Scotus Erigenáét sem, aki szerint: „végtelen számú értelmet hordoz magában a Szentírás, s hogy az olyan, mint egy páva színjatszó tollazata”. „A héber kabbalisták azt tartották – fűzi e megjegyzéshez Borges, hogy – „minden hívőnek külön-külön íródott az Írás.”

Van, aki úgy gondolja, a szerző életrajzának ismerete szükséges a mű értelmezéséhez, van, aki feleslegesnek érzi annak háttérét. Amúgy nem nehéz párhuzamot találnunk az a mű életrajzi háttérének és az álom születésének anamnézise között. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az előzmények ismertetése az álmok *életrajzi adatközlésének* számítanak. Thomas Mann fent említett kisregényében a valóság elemeiből fölépülő rémálom szerkezetét úgy ismerjük meg, hogy előző napi fullasztó sétájára elkísérjük Aschenbachot. Ha ezen a sétán nem volnánk jelen, nem hallanánk a kolera terjedéséről szóló, szinte szakmai leírást: „a Gangesz-delta meleg mocsarai szülte, mefitikus párákkal támadt, (...) hasznavehetetlen bujaságú, embernemlakta, ősvilági szigetvadonból” eredő koleráról. Megfejténék persze akkor is Aschenbach nyomasztó *mocsaras* álmát, hiszen ismerjük álmofejtés népi hagyományát, és tudjuk, hogy a zavaros víz betegséget és halált 'jegyez'. „Ha ugyan lehet álomnak nevezni az inkább testi, mint lelki élményt” ahogyan Thomas Mann fogalmaz a hősén „áttipró látomásról”. Van, hogy az álomleírás megelőzi a történetet. Az *Anna Karenina* síneken kopácsoló, szakállas, kis parasztja, aki először álomfiguraként jelenik meg szemünk előtt, Anna öngyilkossága pillanataiban már valóságos hús és vér alakká válik. Minden előzetes vagy utólagos részlet ismerete azonban csak motiválja értelmezésünket, a fikciókban vagy a valóságos életben előforduló álmok megfejtéséhez elengedhetetlen a hősök egyéni történetének ismerete.

Koestler *Sötétség délben* című furfangosan megszerkesztett regényében Rubasov a történeteket megjósoló álmát, csak azok beállta után mondja el. A már letartóztatott főhős végre elheveredik a börtönpriccsén, és hónapok óta először, nem fél attól, mit fog álmodni. Börtönbe hurcolása előtt ugyanis „amikor a Belügyi Népbiztosság két tisztviselője megdöngötte lakásának ajtaját, (...) Rubasov éppen azt álmodta, hogy letartóztatják”. Mikor kidörzsöli az álmot a szeméből, és ráébred a rettenetes valóságra, hogy továbbra is döngetik ajtaját, a csalóka remény, mely szerint csak álmodta volna letartóztatását, szertefoszlik. A jelenet végén arra a következtetésre jut, hogy megpecsételődött a sorsa, nincs hát mitől félnie. Ingmar Bergman *A nap vége* című filmjének forgatókönyvéhez hőse nevében fogalmazott előszót írt. Az előszó azonban nem az álommotívumokat szerepelteti, hogy a következőkben mintegy ráismerjünk a tárgyakra és szereplőkre, hanem a végtelenül zárkózott, rideg Isak lelkiállapotát mutatja be, ezért mozgunk otthonosan a kezdőjelenetben „Később majd visszatérek rá, hogy miért írtam ezt az elbeszélést, amely hű felelevenítése álmainak...,

melyek egy bizonyos napon rám törtek.”- írja Bergman hőse nevében. A látszerész boltja előtt elhaladva az álmodó Isak azt látja, hogy a kirakatban álldogáló és mindig a hatalmas óra számlapját bámuló figura szemét szétroncsolták, s az óramutatók hiányzanak a számlapról. Az álmójelenet végén pedig egy halottaskocsiról lecsúszó, szétnyíló koporsóban önmagát pillantja meg: „Előrehajoltam, a halott roppant erővel megragadta a karomat, és húzott a koporsó felé” - írja. Rélmálmat azonban senkivel sem sikerül megosztania, mert köszívűsége miatt mindenki visszautasítja közeledését. A forgatókönyv és maga a film is álmójelenettel zárul, de Isak halálában végül a boldog hazatalálást éli meg. „Azt álmodtam, hogy állok a vízparton, és kiabálok a messzeségbe..., megkönnyebbültem.”- mondja.

(vetítés) Dalí: Az emlékezet állandósága

Dalí elmeséli képe keletkezésének történetét. Egy este fáradtan és fejfájósan otthon maradt, míg a többiek moziba mentek. Műtermébe ment, hogy még egy pillanatra megnézzé, amit aznap festett. Képét „áttetsző és melankolikus fénybe vonta az alkony” írja naplójában. „Éreztem, hogy a hangulat, melyet a táj sugall, csupán egy meglepő gondolat háttérül szolgál. Épp el akartam oltani a lámpát, amikor magam előtt *láttam* a megoldást, a két elfolyó zsebórát, melyek közül az egyik mélyáza csüggött az olajfa ágán.” Ezúttal nem csak a kép látomásossága, hanem a festő fejfájása is arra indít, hogy a nagy szemfényvesztő híres képet válasszam témánk illusztrációjára. Látásmódját nemcsak a reggelire fogyasztott sajt állaga befolyásolta, hanem a fejfájása is. Bár Freud Dalí látogatása után úgy nyilatkozott, hogy „nem tudatalattija a figyelemre méltó, hanem tudatos viselkedésének mechanizmusa”. A fejfájás következtében beállt furcsa asszociációk – s ebben saját tapasztalataim is megerősítenek – rendkívül álomszerűek. Jól látható ez Blake mintegy száz darabból álló, az *Isteni Színjáték*hoz készült illusztrációin, melyek betegségének szó szerinti lázas két hetében készültek.

Külön könyvet szentelhetnénk a misztikusok álmainak, melyek gyakran a fizikai nyomor, az éhezés, kízó betegségek, a külvilágtól való teljes elzártság következtében stigmák és látomások formájában öltönek testet. Keresztes Szent János híres versét a *Sötét éjszakát*, a misztikus irodalom talán legismertebb versét feltehetően toledói börtönországa idején írta. Hat hónapon át egy falba vájt üregben tartják, két ócska takaró védi a fagytól és egyetlen könyve a breviárium. A félév eltelte után kap csak tiszta ruhát, tollat, tintát és papírt. Ő, aki az apácák gyóntatója, s álmokban hívők szigorú bírálója sebláztól gyötörve, látomásától vezetve ekkor készíti híres rajzát, a rossz perspektívájú rádőlő keresztet is. Kiváló életrajzírója, José Nieto éppen a verssorok kábulatban történő születését tagadja, amikor így nyilatkozik: „Miszticizmusa szabadság, nem kábulat – nem az érzéki világban, az érzékcsalódásban fogan. Az ő esetében a teljes élet odaadása, gyakorlata, a meditáció vezet a miszticizmushoz. A meztelen lélek szabadsága ez, aki Istent a maga meztelenségében tapasztalja meg. A magányos útja a Magányoshoz, Plótinossal szólva.”. Mi azonban hajlunk a szent mivoltát egyáltalán meg nem kérdőjelező, megengedőbb álláspontra, mégpedig a szerző vallomása és a vershez írott prózája alapján, melyben a költő-egyház tudós a lélek passzív, tűrő éjszakáját foglalja össze. Idézem: „A lélek, melyet Krisztus előre akar vinni, alighogy kikerül az érzékek aszályos, kínnal teli első éjszájából, a Szellem Éjszakájába helyeztetik el(...). (...) először nagy idő, évek szoktak eltelni (...) míg, mint egy szűk börtöncellából a lélek (...) a második Éjszakába ér, nem vonszolván magával a képzeletet, a beszédre való képességet (...), nagy könnyűséggel boldog állapotba jut, szerelmes szemlélődésbe, lelki tudásra a beszéddel való bajlódás nélkül”. Másik értelmezője, Buosono épp e boldog állapotban született sorok kapcsán, megérzésekről beszél, és hozzáteszi, hogy ebben a modern költészet előfutára ő. Érdemes a verssel – feltehetően – egy időben készült híres rajzot is megtekintenünk, amelyen a misztikus költő a keresztet felülnézetből, a

valóságból nem megmagyarázható szemszögből ábrázolja. A hibás perspektíva miatt a keresztről csaknem fenyegetően zuhan a rajzolóra, illetve ránk, a rajz szemlélőire a korpusz.

(vetítés) Keresztes Szent János börtönben készült rajza, valamint Salvador Dalí egyik legnépszerűbb festménye, amely a fenti rajz alapján készült

Dalí az eredetitől eltérően festményéhez frontális nézőpontot választott. Naplójában e képről a következő áll: „Amikor... megpillantottam Keresztes Szent János Krisztusát, eldöntöttem, hogy képem kompozíciója a háromszögre és a körre épül majd. Összes eddigi kísérleteimnek ez lett esztétikai tanulsága.” Eric Shanes, a festő monográfusa hozzáteszi, hogy a kör és a háromszög az európai gondolkodás platonikus hagyományában természetfeletti erőt hordoz. Freud *Az álomról* címen írott könyvében a következőt mondja: „Az álomgondolatok elemzés közben igen szövevényes felépítésű lelki komplexumnak bizonyulnak. Ennek egyes darabjai a legváltozatosabb logikai kapcsolatban állnak egymással. Van bennük elő- és háttér, vannak feltételek és eltérések, magyarázások, van bizonyításmenet és ellenvetés. ...Csaknem rendszerint ott áll valamelyik gondolatmenet mellett annak kontradiktórikus ellentéte. Ebből az anyagból egyetlen jellegvonás sem hiányzik azok közül, amelyek éber gondolkodásunkból ösmertek. Hogy ebből álom keletkezhesék, ezt a lelki anyagot össze kell nyomni úgy, hogy attól alaposan ösesűrűljön, belsőleg szétmorzsolódjék, eltolódjék, úgyszólván új felületeket kapjon; szükség van továbbra a helyzetképzésre legalkalmasabb alkatrészek kiválogatására is.” Ahányszor újraolvasom *A sötét éjszaka* „titkos létrá-”ján kiszökő szerelmes szavait, úgy érzem, álomjelenetbe léptem. „*Én boldog messze jártam / arcom elfödve, félve / csöndes volt házam / elpihent a népe* – hangzik Keresztes Szent János szövege, s ezzel az alvók közül álmában kiszökő szerelmes nagy jövő elé néző toposzát eleveníti meg. Idézzük fel itt a hazai olvasó számára ismerős *Hetedik ecloga* néhány ideillő sorát: „*Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad / tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este /.../megtöretett testiünket az álom, a szép szabadító / oldja fel, és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.*”

Misztika és érosz című könyvében a német szerzőpáros: Anselm Grün és Gerhard Riedl a következő megállapításra jut: „elképzeltető, hogy a misztikusoknál a szexuális szenvedély ereje felébresztheti és alakíthatja az Isten iránti szeretetet, ha szexualitásukat se ki nem élék, se el nem fojtják”. A szerzőpáros kitér a személyek közötti (transzperszonális) pszichológia megalkotójának, Robert Assagiolinak kutatásaira is: <Az átlagember tudati állapota gyakran az alváshoz hasonlít. Gyakran belső rémképek, függőségek és komplexusok áldozatává válunk. A felébredést megvilágosodásként is átélhetjük. Assagioli természetesen tartja, hogy a misztikusok, akik Istent szenvedélyesen akarják szeretni, egyúttal szexuális energiáikat is érzik. „Ezért beszélnek... *misztikus nászról*, az *unio mysticá*-ról. A szeretetnek itt is mindig ugyanazokat a tulajdonságait találjuk: a teljesség utáni vágyakozást, az egyesülést, majd a projekciót, a szeretet továbbvitelét.”> Állításunk igazolására szép példa a csíksomlyói búcsú egyik kökeresztjének szövege (Pécsi Györgyi szíves közlése alapján): „Ó, kegyes Jézus, légy irgalmas vetkeztetőm! Az aláírás: Szatmári Irgalmas rendi apácák.

A barokk korszak egyik legszebb kompozíciója **Bernini Szent Teréz látomása a római Santa Maria della Vittoria templomban** című alkotása. Szent Teréz arca érzéki gyönyört tükröz, ahogyan önkívületében az angyal nyíldőfését várja **(vetítés)**.

A misztikus tapasztalatról szólva külön könyvet szentelhetnénk a középkor női misztikájának, elsősorban belső képekben és látomásokban gazdag 13. századbéli németalföldi begina: Hadewijch költészetének., akinek misztikájában Wunibald Müller az eksztatikus istentapasztalatban a szexualitás és a lelkiség kiengesztelődését látja. Beney Zsuzsa, Hadewijch magyar fordítója pedig Eliadét idézve állapítja meg, hogy „a misztikus

pillanat az idő diszkontinuitásának bizonyítéka”. Az idő megszakadásának pillanatát nemcsak a szentek és aszkéták, a földi szerelem beteljesülése is ismeri. Amikor legköznapi módon azt mondjuk, hogy a szerelmes számára megállt az idő, a kilépésnek és mégis ott-maradásnak erről a pillanatról beszélünk, a transzcendenssel való találkozásról, illetve annak megsejtéséről. Hölderlin verseiben Diotima vagy Dante *Vita Novájában* Beatrice valósággal megistenül. Még Vajda János Ginája, és Juhász Gyula Annája is halhatatlan, álombeli jelenéssé szublimálódik a reménytelen szerelemmel múltó évek során. Jó példa a szerelem mindent átjáró hatalmának jellemzésére, egyszerre égi és földi erejére, hogy Kierkegaard a *Félelem és reszketésben* Ábrahám hitének jellemzésére szerelmi példát hoz. Aknázzuk ki ezt a lehetőséget, cseréljük meg a hasonlót és hasonlítottat, s akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a földi szerelem magában hordozza az istenélményt. Egy ifjú beleszeret egy hercegnőbe – mondja Kierkegaard – a kapcsolat azonban nem teljesebbé válik, ő mégis kitart szerelme és szerelmese mellett akkor is, amikor az már férjhez megy. Ha az állhatatos szerelmesekre is vonatkoztatjuk tehát Kierkegaard állítását, nemcsak a hitüket megőrzőkre, akkor végtelenség lovagjai ők is, akár, – ahogyan a filozófus írja – a „táncosok, akik képesek lebegni... De amikor aláhullanak, nem képesek rögvessé fölvenni azt a helyzetet, egy pillanatra meginognak, és ez az ingadozás mutatja, hogy mégiscsak idegenek e világban. Ez kinél jobban, kinél kevésbé feltűnő, mégpedig művészetük mértéke szerint, ám e lovagok között még a legművészebb sem képes elrejtetni ingadozását. Nem a levegőben kell nézni őket, hanem abban a pillanatban, amikor leérnek, és éppen megérintik a földet.”

A látomások és álomleírások gazdag irodalmi forrása a Könyvek könyve: a Biblia. Az Ószövetség az álmat a jövendölés és az elrejtett igazság kinyilatkoztatásának tekintette. Jó példa rá a rengeteg könyv. A Teremtés, a Bíraké, Eszteré és Dániel, továbbá a Makkabeusokéi. Sámuel és Jób könyve az igazságot nyilatkoztatja ki, és figyelmeztetésként értelmezhető Jób és a Bölcsesség A Királyok első és második könyvében szereplő álomleírás. Ezékiel -, Izaiás -, Jeremiás- és Dániel, Tóbiás és Sámuel Könyvében több látomás és álom, álomfejtő szerepel. Az idézettekénél pedig sokkal nagyobb azok irodalmi utóélete.

Témánkba vágó szemelvényként nem a nagyszámú látomás-ábrázolásból választottam egy festményt. Az alvó Ádám oldalából megteremtett Éva ábrázolást szeretném megmutatni. Éva születését – dolgozatunk szellemében – nemcsak az Úr alkotásaként, de Ádám álmaiként is szemlélhetünk.

(vetítés) Veronese: Ádám álma a Chicago-i Art Institute-ban

Számtalan megfejthetetlen részlete okán – akárcsak az Újszövetség utolsó fejezete, a János féle *Apokalipszis* ma is új és új értelmezések tárgya. Reisinger János Dávid álmában is visszaköszönő Ezékiel-látomás továbbélését látja a tenger – *népek tengere* Petőfi féle metaforában. Szerinte a bibliai leírásban szereplő, történelmi sorsfordulatot jelző szél tombol Vörösmarty *Előszó* című költeményében: „A vész kitört... / S az elsötétült égnek arcain / Vad fényvel a villámok rajzolóak le / Az ellenséges istenek haragját.” Eugenio Montale *Ezekiel saw the Wheel* című költeménye szintén e látomása nyomán íródott. „A nagy kerék fenyegetően megjelent a hajnali villogásban, / s a barackfavirág-szirmok véresövé válva, hulltak le rám...”. És, ami a legérdekesebb, a bibliai szöveg a fantasztikus irodalom kereteibe illő feltevésekre ragadtatja mai értelmezőit. Ahogyan Jung az álmában látott tárgyban ufot vélt felismerni, Ezékiel és Dávid látomását sokan űrlények látogatásával magyarázzák

(vetítés) Blake: Ezékiel látomása a kerékről

A végítéletet leíró János szövege számtalan művészt foglalkoztatott és foglalkoztat ma is. Jékely *Madár-apokalipszisének* a verscímében megidézett látomás lehetett ihletője, ahogyan Pilinszky *Apokrifje* is arra mutat vissza. Jung *Jób könyvében* külön fejezetet szentel az *Apokalipszis* tárgyalásának, és a patmoszi látnok személyének. „Nem az ő személyes tudattalanjáról van szó, ekképp holmi személyes kitörésről, – írja –, hanem látomásokról, melyek nagyobb és átfogóbb mélységekből emelkednek ki, nevezetesen a kollektív tudattalanból. Jánost, keresztényként megragadta valami kollektív, archetipikus történés. Az a tény, hogy egyáltalán látomásai voltak, máris bizonyítéka egy szokatlan ellentét feszülésének a tudat és tudattalan között.... Az idők vihara kavarta fel őt, amelyet másképp nem értelmezhet, mint a sötétség végérvényes megsemmisülését, mely a Krisztussal megjelent fényt nem fogadta be.”

Az Újszövetség álom- és látomástörténeteinek értelmezésére és továbbírására sok irodalmi példát hozhatunk. Elsősorban Rilke angyalait említeném, s köztük a Máriának gyermeke születését hírül adó (legkevésbé „iszonyú”) angyalt, Gábrielt. Rónay György fordításából idézem föl az alábbi kettős portrét. „Nem hogy belépett, de hogy oly közel / hajol hozzá s ifjú-álarcot visel / az Angyal, s hogy a szeme, és amint / ránéz, az ő szeme, úgy forrnak egybe, / mintha meghalna a lét odakint, / s mit milliók látnak, hajszoznak egyre / bennük volna – s kívülük semmi sincs; / csak néző és nézett, szem s gyönyör a szemben, / egyedül itt, s máshol sehol se, / .../”. Rilke másik Mária történetéből pedig azt a részt olvasom fel, amelyben Gábiel közli Máriával, hogy eljött halálának pillanata. „A Szűz „bágyadtan hanyatlott újra hátra, és olyan közel vonta az eget / Jeruzsálemhez, hogy kilépve épp / csak kissé lábhegyre állt a lelke: / ki mindent tudott róla, már emelte, / s ráadta isteni természetét”. Garcíá Lorca legnépszerűbb verseinek egyike a *Cigányrománcokban* szereplő, Gábiel arkangyalról szóló, egyszerre elragadtott és profán vers. A fordításból nem derül ki, hogy az *Anunciación* spanyolul *Angyali Üdvözlétet* jelent, s a cigánylány vezetékneve, a *Reyes* pedig a királyi eredetre (azaz Dávid király családjából való származásra) utal. Míg Rilke Máriája megrendült áhítattal fogadja az örömhírt, a cigány Anunciación szerelmesként suttog Gábiellel. Nagy László szép fordításában párbeszédük így szól: „Áldás, Anunciación! / Csodálatos feketém, te! / A te fiad gyönyörűbb lesz, / mint a szellők venyigéje! /.../ - Jaj, életem, Szent Gáborom! Jaj, Gáborkám, szemem fénye, / nincs itt szék, de álmodok én / leültetlek székfűs székre.”

Az *Angyali üdvözlét* számtalan festmény témája. Csak kettőt idézek a legfontosabbakból. **Fra Angelicóét a Prado Múzeumból és Botticelliét az Uffizzi gyűjteményéből.** **Rousseau: Alvó cigánylány** című képét Lorca versének illusztrációjaként mutatom. **(vetítés)** Az épp csak mutatóban feltűnő angyalok mellett, adjunk helyet az ördögnek is. Az ördög legfőbb előfordulási helyei egyébként – akárcsak szárnyas társaiké – a Könyvek Könyve: a Biblia, a Szentek életrajza, a népmesék, Dante, Goethe, Milton, Blake, Madách, Swedenborg művei és mindezek irodalmi előzményei, továbbá a *Doktor Faustus*, a *Karamazov testvérek* vagy a *Mester és Margarita*. Nem beszélve egyéb fontos helyekről, így például a *részletekről, melyekben lakik*. Dosztojevszkij ördöge például azzal kérkedik Ivánnak, hogy sűrűn és szívesen fordul elő bárhol. Nemcsak Luthert szerencsétlenné már, aki hozzávágta a tintatartót, hanem jelen volt a sztarec ravatalánál is, hogy a tetem rettenetes bűzével megbotránkoztassa Aljosát. Az ördög – irodalmi tapasztalataink szerint – nem hazudik, de elhallgat bizonyos dolgokat. Például, hogy az önmagukból való kilépéssel csábító kábítószerezés az én teljes leépüléséhez vezet. Erről vall Csáth Géza szomorú élettörténete, alábbi tervének szétfoszlása és gyászos tanulsága. „Egy nap alatt tehát ötezer esztendő élek Egy esztendő körülbelül kétmillió évet jelent. ... tíz évig is élélhetsz, és akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnájára.” Csakhogy nem számította bele kalkulációjába, jegyzi meg Kosztolányi nekrológiájában, hogy nem lesz „vértanútestén egyetlen

fillérecske hely, melyet föl ne tépett volna az oltótű”, továbbá, hogy legjobb írásai a szer használata előtt keletkeznek.

A *Menny és Pokol házasságának* szerzője, Blake súlyos betegségének két hete alatt, hatvanévesen száz illusztrációt készített Dante művéhez. *Titokzatos látogatók* címen pedig a vérszomjas ember lelkét benépesítő démonokról festett sorozatot.

(vetítés) Az Isteni Színjátékhoz készített Blake rajzok közül négyet választottam, a Három vadállatról, az Angyalokról, a Styxről és Anteusról.

Említettük már, hogy Jékely költészetében mennyire meghatározó az álom szerepe. *Naplójában* erről a következő bejegyzés találjuk: „már ifjúkoromban is (...) napokig hatása alatt voltam egy-egy furcsább, igézetesebb álomnak, mint a csendes-óceáni szigetlakó (...). Később egy-egy ilyen álom úgyszólván versben próbálta rögzíteni magát (...). Előfordult, hogy az álomban megjelent alakok is megszólaltak... S ha nem is lett vers minden ilyen megnyilatkozásból, naplómban nem egy ilyen álominspirációt jegyeztem fel évtizedek során”. A költő *Álombeli észlelet a boldogság legfelső fokáról* című verse a nők ördögi hatalmáról szól – akárcsak a *Lidérc-űző* –, és versének típusa, illetve hangjának profanitása révén kötődik a vallás eszmeköréhez. A valódi ördög azonban akárcsak az angyal, nemtelen, bár kísértőként még az angyalokénál is nagyobb szerepet játszik az irodalomban. Mesterkedései kapcsán említsük meg Kawalerowicz *Mater Johanna* c. filmjének egyik jelenetét, mely a középkor illetve kora újkor szerzeteseinek életébe enged bepillantást. Az aszkézis, az éhezések és önsanyargatás következményei nem egy szerzetesrend életét forgatták föl. Az apácákat különösen sokszor szállta meg a Gonosz, s ilyenkor a gyóntató vagy egyházi előljáró, az Inkvizíció magas méltóságai végeztek ördögűzést rajtuk. A *Mater Johannában* épp annak a megrázó esetnek vagyunk tanúi, amikor az apácákból távozó ördög a pap testébe bújva lemészárolja az istállóban kikötött lovat. Julio Caro Baroja spanyol művelődéstörténész *A 16-17. század komplex vallási formái* című, vaskos könyvében gyakran említi a túlzásba vitt önsanyargatást követő látomások miatt szükségessé váló ördögűzéseket. Könyvéből kiderül az is, hogy a gyónás megkönnyítésére ajánlott listán az első parancsolat elleni 36 vétség között, az álmokban való hiedelem szerepel, jóllehet a Bibliában szereplő álmok fontosságát nyilván senki nem vonhatta kétségbe.

Az *Ablak négyyszögében* című látomásos versről beszélgetve Domokos Mátyás utal Weöresnek arra a szokására, hogy általában éjszaka dolgozik. Kérdésére azonban, mármint, hogy versének megkomponálása öntudatlan vagy tudatos volt-e, Weöres ez utóbbit válaszolja. Az orphikus költészet franciákra gyakorolt hatásáról szól, Mallarmé és Reverdy „tágassággal és összeszűkült térrel, a tér és tárgyak kubista elemeivel” foglalkozó költészetének szuggesztívitásáról. A kép, amikor „a szobában levő tér szinte megmássza a sarkokat, a karszéket, a mosdókancsót, mindenfélét, ami a szobában található” minket valóban a három dimenziót kettőbe lapító festészet látomásosságával nyugöz le. Nem kevésbé érdekes, hogy Jung *Mélysegeink ösvényein* című tanulmánykötetéhez az utószó szakírója, Bodrog Miklós a jungi „kozmosz tudattalan” illusztrálására is Weöres Sándort idéz: „(...) van barlang, hol éj s nap nincsen: / a magok titkos műhelye / a szentek, bölcsek rejteke / hol ismeretlen, más törvény hat át.”)

Dsida Jenő *Légyott* című verse, csakúgy mint Weöresé, kozmosz látványt zár, ha nem is kubista – szecessziós térbe. A szerelem extázisának egyik legszebb darabjáról van szó, nem is állom meg, hogy – rövidítve – ne idézzem: „A kis szobában / csillagok heverték / sepretnül, / mint limlom és szemét / a toronyórák egyre másra vertek. / / Akkor lehunyta / nagy, sötét szemét. /.../ Haja bozótja / lassan kúszni kezdett / és körbeszötte. / fonta a falat. / Szíve, kit bomlott / keble kieresztett / darázsként szállt / a mennyezet alatt. /.../ A száj fölött /

ibolyalángok gyúltak. / Kezéhez értem: / nyirkos ujjai / halk zizzenéssel / sorra földre hulltak, / mint hervadt szirmok / szoktak hullani”.

A szerelmi elragadtatottságot látomássá formáló alkotások közül nézzük meg **Gulácsy Extázis** című képét (**vetítés**).

A festő a szerelmeseket a készülődő, szenvedélyes csók előtti „időtlen” pillanatban ábrázolja. Kormos István *Vonszolnak piros delfinek* című verse, Lator kifejezésével, a „fogható és képzelt valóság” megszólaltatásának szürrealista remeke. Kormos levélben számol be versének születéséről. A kitaszíttóságát, gyermekkori árvaságát párizsi szerelme idején újra élő költemény álomban fogant. „Vonszolnak piros delfinek korom-tengeren éjszaka / partra kicsapnak az a part szívem leomlott partfala / álmaim-rakta házadig onnan vakon is elmegyek / de kapud nyitott-kés-kapu ablakon küldő fényjelek” – hangzik az első négy, álmokközeli sor. A primér álom lejegyzése után pedig Kormos versében a következőképpen értelmezi álmát: „jövönk a halvaszületett koromtengereken liheg / fölfalják piros lovaim kik vonszolnak a delfinek”.

Jung, a nagy szakértő *Emlékek, álmok, gondolatok* című kötetében saját élményeit is közreadja. Az „mély én” és az időben és térben élő ember közötti kapcsolat számtalan kérdést vet fel, állapítja meg. Ezeknek megválaszolási kísérletét olvashatjuk két visszaemlékezésében. 1958-ra datálja azt az alkalmat, amikor két lencse formájú, leginkább egy távcső teleobjektívjére emlékeztető tárgyat pillantott meg. Az egyik megállt levegőben, majd irányt változtatva kikerülte őt, a másik azonban egyenes őt vette célba. „A csodálkozás érzésével ébredtem – írja. – Még félálomban felvillant az agyamon: mindig azt képzeljük, hogy az UFO-k a mi vetületeink. Most kiderül, hogy mi vagyunk az ő vetületeik.” A fenti eset kapcsán felidéz egy régebbi álom-pillanatot, amikor egy dombvidéken vándorolva betért egy út menti kápolnába. „Az oltáron a legnagyobb ámulatomra, nem a Szűzanya képét láttam és nem is feszületet, hanem pompás virágokból összeállított csokrot... Az oltár előtt a földön, felém fordulva, lótuszülésben és teljes elmélyültségben egy jógi ült... Ahogyan jobban megnéztem, rádöbbsentem, hogy arca az én arcom. Hallatlanul megrémültem... Tehát ő az, aki engem meditál. Álmodik, és én vagyok az álma. Tudtam, ha fölébred, akkor én nem leszek többé.”

A „kölcsonös” álomról szóló versek közül Szabó Lőrinc kínai ihletésre született Dsuang Dszi-je jut az eszünkbe először. Amikor a világhálón utána néztem a kérdésnek, mulatságos, bár nem irodalmi előzmény nélküli hálótársi üzenetet találtam. A Dsuang Dszinek érkezett levél így hangzott: „Igazad van.” Aláírás: „Lepke”. Előzményeket említve a Nietzsche és Isten közötti párbeszédre gondoltam. Az „Isten halott”, aláírás „Nietzsche” üzenetre érkezett válaszra, a: „Nietzsche halott” aláírás: „Isten” párbeszédre. Jorge Luis Borges, aki számtalan tudás letéteményese, s a kölcsonös álom nagy szakértője egyben, a hasonló problematikájú, Lewis Carroll *Összes művei* elé írott bevezetőjében ezt mondja: „Alice a Fekete Királyról álmodik, aki őt álmodja, de valaki figyelmezteti, hogy ha a Király fölébred, úgy fog ellobbanni, mint a gyertya lángja, mert ő nem más, mint a Király egyik álma”. A műben szereplő Fehér Huszár búcsúja, írja Borges „a legemlékezetesebb minden epizód között. A Huszár talán azért hatódik meg annyira, mert tudja, hogy ő Alice álmának része, ahogy Alice a Fekete Király álmának része, és minden szerte fog foszlani. A huszár egyben Lewis Carroll is, aki búcsút int a magányát benépesítő álmoknak.”

A tükörkép és a mesterségesen előidézett álom jegyei közösen fordulnak elő az akaratátvitel során beálló eseményekben, amikor a mágus transzba ejtve és akaratától megfosztva kénye-kedve szerint mozgatja médiumát. Thomas Mann *Mario és a varázsló* című kisregényében ilyen – a hipnózis során tragédiába forduló – eseménysort állít elénk. A rokonszenves és délceg fiatalember <kezét összekulcsolta ajka előtt, vállá mély zihálással süllyedt és emelkedett. Boldogságában nyilván nem hitt a szemének és a fülének, s éppen

csak azt az egyet felejtette el, hogy valóban nem volna szabad nekik hinnie. – „Silvestra” – lihegte (mármint elé idézett szerelmese nevét) leigázottan, keble legmélyéből. „Csókolj meg – mondta a púpos. Hidd el szabad. Szeretlek. Csókolj meg itt” – s mutatóujja hegyével kezét, karját s kisujját szétterpesztve, arcára mutatott, szájához közel. S Mario hozzáhajolt és megcsókolta. A teremben mély csönd lett. A pillanat fura, iszonyú és izgalmas volt – Mario üdvözült boldogságának pillanata. E rövid, kínos percben (...) a boldogság és illúzió minden lehető vonatkozása megragadta a lelkeket (...) Mario ajkának szomorú s groteszk egyesülése után a förtelmes hússal, mely alácsúszott csókjának... Ugyanakkor azonban – a kacagás még tartott – a cavalliere titkon, a szék lába mellett megsuhintotta ostorát, és Mario fölriadva hátratántorodott.> A visszataszító helyzet egy híres, komikus elemekkel átszótt másik jelenetet juttat az eszünkbe. Mégpedig azt, amikor a *Szentivánéji álomban*, Titánia a varázsital hatására, a számárfejet viselő, Zubolynak kedveskedik: „Nem óhajtasz zenét, édes galambom? – Nagyon zenére termett a fülem, hadd szóljon hát a doromb!” – Vagy: „édesem, nem ennél valamit? – De bíz igen, egy mérce abrakot, valami jó száraz zabot megropogtatnék. Úgy veszem észre, nagy étvágyam volna egy kötél szénára...– Ó, hogy szeretlek, ó hogy olvadok!” A komikus és viszolyogtató jelenetnek Oberon közbelépése vet véget. Titánia álmából fölébredve így szól: „Ó, milyen álmok, kedves Oberon: mintha számárba lettem von’ szerelmes.” – „Ott fekszik a hű.” – szól kurtán Oberon Zubolyra mutatva – „De hogy eshetett ez? Mily undorodva néz most rá szemem!” – értetlenkedik Titánia.

A tudattalan esélyt kínál, amikor közöl velünk valamit, vagy képi jelzéseket ad, álmunk milyensége azonban belőlünk ered. Érdekességképpen mondjuk el, hogy a vakok tapintásos „képeket” álmodnak. A tudattalan alkalmilag még azt is tudja velünk közölni, amiről a logika törvényei szerint nem lehet tudomásunk – írja Jung: „Hadd említsem itt a „szinkronisztikus jelenségeket, a valóságálmokat és az előérzeteket.” Fenti állításának igazolására ismét csak két történetet mesél el. Az egyik a világháború alatt egy vonatúton esett meg vele. Amint a vonat elindult, szeme előtt megjelent egy vízbe fúló ember képe. „Egész úton nem szabadulhattam tőle – írja. Hátborzongató volt, úgy hogy felöltött bennem: ugyan, mi történhetett? Csak nem valami baleset?” Otthon aztán kiderül, hogy a Jungéknál vendégeskedő legkisebb unoka csaknem belefűlt a tóba. Máskor pedig álmában döbbenet látja, hogy felesége ágya egy sírgödör. „Ekkor mély sóhajtást hallottam, mint amikor valaki kileheli a lelkét. Fölébredtem, fölébresztettem a feleségemet is és megnéztem az órát. Hajnali három volt... Reggel hétkor megérkezett a hír, hogy feleségem egyik unokanővére hajnali háromkor meghalt.” Gyakran csak arról van szó, hogy valamit előre tudunk, nem pedig előre felismerünk, mondja magyarázatképpen. Jó példa erre a Kertész Imre *Gályanaplójában* szereplő fénylő, smaragd palotáról szóló álom, melyet nyomasztó gondolatokkal teli napja és esti sétája után látott, s amely az életében hamarosan bekövetkező jótékony fordulatot jósolta meg. A fordulat előjeleit azonban naplójegyzeteiből magunk is kiolvashattuk, vagy ki is olvastuk már

„Az ember mitikus fele manapság sajnos a rövidebbet húzza. Nem mesélgethet többé képzelt történeteket, ezáltal sokat veszít; mert fontos és gyógyhatású, ha fölfoghatatlan dolgokról is beszélhetünk” – mondja ismét csak Jung. Majd hozzáteszi: „Az értelem szempontjából a „mitologizálás” természetlen spekuláció, a kedély szempontjából ellenben gyógyhatású élettevékenységet jelent; olyan ragyogóvá teszi a létet, hogy nem szívesen nélkülöznénk”. Persze felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon mi a helyzet akkor, ha rémálomról van szó? Az álom a *genus*, a rémálom a *species* – nyilatkozza Borges *A rémálomról* szóló előadásában. A kisgyerek és a vadember „szemében az álmok az ébrenlét epizódjai” – idézi Frazert, majd hozzáteszi: „a költők és misztikusok viszont nem tartják lehetetlennek, hogy az ébrenlét egészében álom. Az Odüsszeia egyik szakaszában szerepel két kapu, az egyik elefántcsontból van, a másik szaruból. Az elefántcsont kapun át jutnak az emberekhez a csalóka álmok, a szarukapun az igaz, vagy profétikus álmok. Az *Aeneis* egyik

szakaszában Aeneas alászáll az elyziumi mezőkre... majd visszatér az elefántcsont kapun át a földre.” Miért? – kérdezi esszéjében Borges. Sokakat nyugtalanító kérdésére a következő választ tartja a legvalószínűbbnek: „azért, mert nem a való világban vagyunk. Vergilius számára valószínűleg az archetipusok platóni világa jelentette a valóságot”.

A halál az álmok fontos ihletője. A számtalan visszajáró lélekről írott mű közül említsük meg Petri György *K. S.* névbetűit című válaszító versét, melyhez a szakirodalomból vett idézetek egész légióját állíthatjuk hadrendbe. „A főszerepet játszó személy mindig az álmodó” – mondja Freud – a gondolatok alapvetően vizuálissá válnak, a szóképzetek visszavezethetők a megfelelő dolgok képzeteire, akárha az egész folyamatot az ábrázolhatóság irányítaná.” „Az álom gyázmunka a tárgyakon” állítja a Svájcban élő, magyar származású André Haynal. Megállapításának igazát halott szeretteink álmunkban való felbukkanása esetében átéljük magunk is. Szó esett már a halálból gyermekeihez visszatérő anya éjszakai látogatásáról. Versében Gyulai Pál mindent tudó harmadikként írta le a gyermekek vágyteljesítő álmát. Más a helyzet azonban, ha személyes érintettségünk okán, hozzánk tér vissza a halott. A Petri versében felbukkanó fiatal nő látogatása egyszerre felel meg álom vágyteljesítő funkciójának és borzasztja el az itthagytat látogatásának rémálom jellegével. Eszünkbe jutnak a tetszhalottokról szóló történetek, amikor a halott koporsójából kinyúlva megragadja a gyászoló ruháját vagy lábát. Utaltunk már *A nap vége* című Bergman forgatókönyvben a koporsóból kinyúló kar rémlátomására. Ez az asszociáció Petri lírájának groteszk, a megindultságot hátrító hangvételeitől nem idegen. Szikáran fogalmazott, látványos költői megoldásoktól mentes versét, ezt a halott ruhadarabjait mintegy megszentelő gyászszöveget ez kettősség teszi különösen emlékezetessé. *A körülírt zuhanás* c. kötet megírása után, melyben egyetlen Sára vers volt, az *Örökhétfőben* már négy öngyilkos szerelméhez kapcsolódó álomvers is születik. „Az a halott nő / az a tizenegy éve halott / ifjú nő / átjárkál a szobánkon éjszaka / szórakozottan / tesz-vesz / ki-becsászkál / ezt azt elemel / reggel nem találok / vagy áll a falnál / és csak rémülten néz / pedig halott / mintha kivégzőosztag előtt / vetközni kezd / veti le azokat amiben el / a bugyit a harisnyát / én meg kérlelem hogy ne / ez itt most képtelenség / ő veszi a kabátját / egyszál kék csipkepáncél melltartóra / és oldalazva hátrál mintha / félne hogy megütöm / összehúzza / magán a „teveszőr” kulit / vacog / „miért nem fűtesz – kérdi és: / „minek élsz még?”

„Az ember, elsősorban annak akarja elmondani álmát, akire vonatkozik.” – állítja André Haynal. Ha ez igaz, azért is különösen fájdalmas a találkozás reményét felcsillantó álom felidézése, mert nemcsak halottunk hiányára ébredünk ilyenkor, hanem arra is, hogy nem tudunk neki beszámolni többé arról. Vágyteljesítő funkciójában álmunk egyrészt frusztráló, másrészt kárpótlást jelent, hiszen a 'lét és nemlét határán' módunk van magyarázkodni, válaszolni – jóllehet csak önmagunk által föltett kérdésekre. Ted Hughes *Ajánlatok* című versének fordítója Gergely Ágnes bevezetőjében elmeséli a kísérteties utazás történetét, mely az angol íróval esett meg, s melyet sok-sok év múlva, saját halála előtt két héttel versében meg is írt. Felesége, Sylvia Plath öngyilkossága után Ted Hughes egy londoni metrókocsiban utazott, ott látta viszont Sylviát. („Felszálltam a az Északi Metróra a Leicester / Square-nél, leültem, ott voltál. / ... Álombeli szereped azt volt, hogy ne vegyél észre. /.../ Korosabb lettél – a halál mintha megöregített / volna. Sápadtabb, szinte sárgás, akár / a hullaházban, de érzéketlenebb./ Ha a Chalk Farmnál kiszállsz, mondtam magamban, / Hazáig követlek. /.../ Chalk Farm. Fölkeltem. Ülve maradtál./.../ Mintha beförtélyoskodtad volna magad az élők közé. / Úgy hogy ott hagytál engem óvadéknak, túsznak / a halottak földjén.”)

A kortárs-verseket elemző Lator László késői költészete különös erővel ad hangot a veszteség, az el nem múló vágy tapasztalatának. Verseiről szólva Ferencz Győző „*a féleber látomás, zaklatott tudatállapot a korábbiaknál széttartóbb poétikai- grammatikai- szerkezeti megoldások alkalmazásáról*” beszél. Mégsem a megrendítő Judit-versekből vagy a kifejezetten álomban született *Szarvasbögésből*, a *Mi ez az ünnep?*-ből idézek most, hanem a

Kecskefejő című babonás-kísérteties hangulatú versből „Madár, vagy lélek, vagy mit tudom én, mi, / a túlajzott, hagymázás képzelet / körülrajzolta már a helyedet. / Madár, madár, mikor fogsz visszatérni? / Babonás nevű, lapított fejű / boszorkányforma, tündéri lény, / ... / ha van vándor lélek, /csak benned élhet! /.../ Az vagy, ki szeretett, / valamikor a tenyerébe vett? /Világosulj meg örült üzenet! / Tündér, boszorkány, régen vártalak!”. Lator verse a már előzőkben is említett s itt csak mutatóban idézett madármítoszok és -víziók hosszú sorába illeszkedik. Az óriásira növesztett sas vagy kondorkeselyű származéktól, a Ruk madártól, mely elefánttal táplálja kicsinyeit, s melyekről Marco Polo is megemlékezik, az *Ezeregy éjszakán* keresztül vezet az út, a görög mitológia *hárpián* át, melyek félig madár, félig ember lények. S ne felejtsük el egyiptomiak tűzmadarát, a fönixet, Apollón szomjazásra ítélt varjait, se a Bibliában szereplő névteleneket: a mezők madarait. S végül hozzuk szóba a magyar mondák kerecsensólyomát is. Továbbá Poe *Hollóját*, melynek versbe foglalása, a költő szerint, minden ízében spekulatív, a vers kiváltotta hatást patikamérlegre helyező kísérlet, ám elemzői szerint vérbeli romantikus alkotás. Borges *A rémálomról* szóló előadásában elmeséli álombeli találkozását egy barátjával. <Nagyon megváltozott, nagyon bús volt. Kiült arcára a bánat, a betegség, talán a büntudat. A kabátja alatt rejtegette a jobbát. „De hát mi történt veled, szegénykém? Te aztán alaposan megváltoztál.” Így felelt: Bizony megváltoztam!” Óvatosan előhúzta a kezét. Jól láttam, hogy madárkarom.>: Madarakról beszélve eszünkbe jut persze Hitchcock híres filmje, Pilinszky szívszakadva menekülő madár csapatja és Nemes Nagy Ágnes néven nem nevezett, vállán tanyázó, vele növekvő óriásmadara is, mely az ősi mondákból maradt itt velünk és valószínűleg a Ferenczi említette lélekmadár egyben..

A légi szárnyasok kiengesztelésül vessünk egy pillantást **Giotto a Madaraknak prédikáló Szent Ferencről** festett képére (vetítés).

A fa a nagy istennők növényi megtestesülése Hoppál Mihályék *Jelképtára* szerint, a folytonos megújulás jelképe. Még a legrövidebb áttekintésből sem maradhat ki a mondákban és népmesékben, a Kalevalában is szereplő életfa vagy világfa, illetve a Biblia élet- és tudás-fája, melyek közül az Úr tiltása ellenére, vagy éppen emiatt, Éva az utóbbit választotta. *A Kabbala útja* című könyv szerzője, Halevi azt állítja, hogy az Életfa univerzumának mintája szerint épül föl az ember testének és lelkének mikrokozmosza. Lehet is benne igazság, ezért hivatkozunk gyakran gyökereinkre, másrészt elviselhetetlen gyökértelenségünkre. Jól tudta ezt Philemon és Baucis, továbbá késői leszármazottaik, az egymástól eltiltott, halálba kergetett szeretők, akik a népdal tanúsága szerint a sír fölé növekvő rózsafán egy ággá fonódtak össze. **Halevi: Életfája** az emberi lélek fa-mikrokozmoszát mutatja. Ami pedig az almafát illeti, Keresztes Szent János elfogadva a legendát, prózájában megismétli, hogy almafából ácsolták Krisztus kereszttjét, s így az a fa, mely alatt az emberpár bűnbe esett, az emberiség megváltásában is szerepet kap. „Anyádat – mondja Jegyeséhez, az Egyházhoz fordulva Krisztus, a Völegény – e fa alatt érte a gyalázat, te pedig ugyanebből a fából ácsolt kereszt alatt gyógyultál meg”. Nádas Péter *Saját halál* című nagyhatású prózáját, mely egyébként a halál-látomások külön fejezetébe tartozik, a lombját vesztő és tavaszra megújuló vadkörtefa fotókkal illusztrálja; halálában és halálból való visszatérésében így köti össze ember és fa történetét.

Nádas Péter vadkörtefájának májusi fotója (vetítés)

Nemes Nagy Ágnes *Éjszakai tölgyfa*-látomása saját költészetén belül sem előzmény nélküli. Jól megszolgálta a *járókelő* költő, hogy bizalmába avassa a meg nem nyilatkozó tölgyfa, amúgy Zeusz fája. (És, hogy valóban vannak az ember álmában *járó-keelő* fák, azt Krúdy

Álmoskönyve bizonyítja, ám bár az álom megfejtése meglehetősen prózai: „hideg időt jelent”. Mindössze ennyi áll szócikkében róla). : „Éjszaka történt, hogy a járókelő / valami zajt hallott és visszafordult: / egy tölgyfa jött mögötte./.../ Megállt, bevárta. Úgy jött ez a tölgy / ahogy gyökereit frissen kihúzta / s még földes, hosszú kígyólábakon / hullámzott az aszfaltos útra, / mint egy idomtalan sellő, igyekezett, / túlságosan széles feje súrolta / a néma boltredőnyöket, / mikor elérte a járókelőt / a lámpaoszlopnak mindjárt nekidőlt, / aztán haját széthárította. / A haj mögül egy tölgyfa arca nézett./.../.../ Néhány madárfészek a tölgy hajában, / bennük alvó madár, mintegy gondatlanul, / ott feledetten. Mert sürgető volt / oly sürgetően állt ott mozdulatlan / mint egy hír, tölgy-alakban / amely elfárad, megfejtetlenül./.../ Hajfüggönyét visszaengedte már. / Megfordult. Indult. Furcsa lába. / Vitte fészkeket, madarait, / s a járókelő szilárduló szeme előtt / fénnel szórta a neonlámpa-sor. / Már várta az elhagyott gödör, / amelybe visszaforr.” Nemes Nagy Ágnes költészetét igazán nem jellemezhetjük miszticizmussal. Az álommal kapcsolatos lesújtó véleménye különösen emlékezetes „én ezt unfair dolognak tartom” nyilatkozza Albert Zsuzsának). Én mégis a megvilágosodás, a 'szatori' szülöttének tekintem a vers tölgyfa-jelenését. Nem kell zen-buddhistának lennünk ahhoz, hogy fölfedezzük versében a lényeg elfedését szolgáló szövedék felfelcsésésének, a lineáris idő megszakadásának pillanatát. <Az átlagember olyan, mint a Platón barlangjában ülő: csak az árnyakat látja, és összetéveszti őket a valóságos dolgokkal. Mikor azonban megvilágosul, otthagyja a barlangot, és a sötétséget fölcseréli a fénnel.(...) Ébren van. Amíg a sötétben volt, nem értette meg a fényt. Ahogy a Biblia mondja: „A világosság a sötétben fénylik, de a sötétség nem fogadja be azt.”> – írja Zen-ről szóló tanulmányában Erich Fromm. Szép számmal idézhetnénk persze a fenomenológia nagyjait is, akik az ember önmagából való kilépésének példáját látják a művészeti alkotások megvilágosodás-történeteiben.

Ács János *Változatok az átöltözésre* című, a Shakespeare-i színház férfi-nő átváltozásairól szóló tanulmányában kimondja, hogy a jelentős alkotások kezdő- és végpontja gyakran az öntudatlanság. Véleménye alátámasztására Szerb Antal idevonatkozó megállapítását idézi: „A titkos órán a költő szent örületében felvillanó képeket ragadja meg”, illetve: „az öntudatlanságban a lenni vagy nem lenni kérdése ugyanaz. A kulcsszó: az álom”. George Steiner megjegyzése is bekerül Ács tanulmányába, mely szerint Shakespeare világa „kreatív és tanulságos akár az álom”. Számtalan egyéb „irrealitással” jellemezhető szerzőt találhatunk egyébként a drámaírók szerzők között. A barokk színház nagy alkotói közül elsősorban Calderón de la Barca-t, *Az élet álom* szerzőjét. Főhőse teljes elzárttságban nő fel a távoli Lengyelországban, a többi előtől elszakítva, félhomályban, bőrökbe öltözötten tengeti életét, akár egy barlanglakó. A főhőst tapasztalatai, akárcsak Platón, az élet látszattermészetének felismerésére vezetik. Jean Louis Baudry *Az apparátus* címen közzétett izgalmas tanulmánya Platón látomása és a film kapcsolatáról értekezik. „Két és félezer évvel ezelőtt egy mozi működését szinte kísérteties pontossággal előre vetítő optikai apparátus segítségével ábrázolja a filozófus az ember helyzetét. Baudry szerint Platón „foglya a valóság illuziójának és áldozata annak, amit éber állapotban hallucinációnak, alvás közben álomnak nevezünk.” A falra árnyékként vetülő tárgyakat: az ember- és állatszobrokat, más agyagból készült képmásokat Baudry kulisszának látja, látatja. A kulissza, a maszk egyébként színházi álom-kelléke Borges műveinek is: „Mindig útvesztőkről vagy tükrökről álmodom. Előfordul, és ez a legrettenetesebb rémálmom, hogy magamat látom egy tükörben, ráadásul álarcban. Nem merem letépni a maszkot, mert rettegek szembenézni az igazi arccal, mert bizonyára szörnyűséges.”

Az átváltozás, a férfiből-nővé válás Virginia Woolf *Orlandójában* egy hosszú alvás kiváltotta újjászületés során történik. Alvás közben – mondhatni: álmában – ahogyan az Úr teremti Ádámot Évát (a második teremtéstörténetben). Az álomban tovább folytatódó élet szép – de nem mitológiai vagy mesebeli előképek nélküli – példája Virginia Woolfé. Eszünkbe juthat róla a *Csipkerózsika* történetének a közismertnél hosszabb változata, melyet Bruno

Bettelheim elemzi a *Mese bűvölete és a gyermeki képzelet* című csodálatos könyvében. Csipkerózsika évekig tartó alvása alatt érik fiatal nővé, s álmában teszi őt magáévá az elhagyott palotába lépő fiatal herceg. Így szüli ikercecsemőit, s csak akkor ébred föl, amikor egyik gyermeke, melle helyett ujja után kapva, kiszívja a körme alá fúródott tüskét. Kleist *O. márkiné* című novellájában ehhez hasonló, a ponyvairodalomból előzőleg már ismert történetet dolgoz fel. A szieszta idején kertjében szendergő márkinőt a hadicselekmények során a városkában tartózkodó orosz gróf egy ellenállhatatlan kényszer hatására teherbe ejti. A márkinőt szülei elűzik a házukból, s csak fondorlatos módon derül ki végül az igazság, és kelnek egybe a fiatalok. Az álomban teherbe ejtett fiatal nő története a magyar olvasó számára ezzel még nem ér véget. Kálnoky László egyik Homálynoki Szaniszló álnéven írott prózaversében visszatér a furcsa álmokorra, a rengeteg pántlikát, kapsot kibontó időigényes műveletre fel nem ébredő márkinő esetére. Ugyancsak jó alvókája lehetett – mondja a grófnőről. Bruno Bettelheim, ha nem is mondja ki, sugallja azt a feltételezést, hogy az alvó fiatal lány vágyálmaként értelmezhetjük a történetet.

Van az álomnak egy furcsa „speciese” – Junggal szólván -, mely rémálom ugyan, de groteszk képisége és nyelvi iróniája, borzadás helyett, nevetésre indít. Én a „leleplező álom” nevet adnám ennek a „király meztelen” alfajnak. Nem testi értelemben vett meztelenségről beszélek, amikor ruhátlanul, vagy alsónemű nélkül szaladgálunk, mi álmodók – ami állítólag gyakran megesik velünk – hanem amikor egy köztiszteletben álló példakép, híresség lepleződik le a szemünk láttára. Ilyenkor fondorlatos módon, akarattalanul, vagy éppen akaratunk ellenére világosodunk meg. Várady Szabolcs *Első mesterem emlékére* című, két részből álló költeménye a legjobb példa erre a szakirodalomba föl nem vett 'species'-re. Versének első része a valóban megesett *Látogatás*. Magam is tanúsíthatom a környezetrajz hitelességét, hiszen tisztelőként én is jártam a Mester lakásán.

Vessünk egy pillantást **Molnár Edit Füst Milán fényképére**. A Mester üdvözlésképpen épp a fiatal fotósnő felé tárja ki karját (**vetítés**).

A „... hatalmas, félhomályos szobában” a Mester „írásztala mögött lobogott, görnyedt s olykor nagyot köpött egy bádog köpöcsészébe, amit az íróasztal egyik fiókjából vett elő. „Én akkor (...) műveit betéve tudtam, és ő szívébe fogadott” meséli Várady Szabolcs. A vers második részében a meghívással élve felkerekedik újra az ifjú költő, és némi nehézség után elér a „néma, ...sötét és meg nem nyilatkozó” házhoz. Itt csap rémálomba a komor kezdet. A látogató társaitól elszakadva egyedül bolyong az alagsori, boltíves folyosón: „ott ért a szörnyű látvány, melytől vérem megfagyott” tör ki belőle az *Isteni Színjáték* Ugolino epizódját fölelevenítő szerző jankiáltása. Dante a *Pokol* kilencedik körének mélyén ugyanis megpillantja Ugolino-t, aki a gyermekeit és őt magát éhhalálra ítéltő, Ruggieri degli Ubaldini érsekből falatozik, (onnan, ahol „az agy a gerincre fekszik”).

Blake megrajzolja a pokolbeli jelenet előzményét, **Ugolino és a zsenge gyermekek börtön-epizódját** (**vetítés**).

De térjünk vissza a a Füst Milánt megidéző vershez. „... egy benyílóban, hófehér / hálóingben feküdt az agg Mester, titáni / tar koponyája hitvese ölében, ki azt fölébe görbedvén kezébe fogta / s nagy falatokat harapott belőle! / A költő vinnyogott, akár a bőregér.” Majd pedig: „Fölpattant és felém iramodott! / Én futni többet úgy már nem fogok, / de ő váltig nyomomban, s szörnyű átkok / bugyogtak ajkán, mígnem végképp elhagyott / erőm... és utolért / és tenyerébe köpvén, nyálát szétkenete hátamon”. A „végképp elhagyott erőm” megfogalmazás a Dante szövegbe illő számtalan fordulat egyike lehetne, gondoltam a verselemzés során. Legnagyobb sajnálatomra az előadásom csattanójának szánt két *rémálom*

történet szakadós szállal köthető össze. Várady Szabolcs kerek perccel tagadja, hogy versét, Füst Milán személyén túl, Dante is ihlette volna. Élő személy lévén állítását el kell fogadnom.

Esszémből talán nem derült ki, hogy mennyi könyv el- és átolvasása rejlik a megírása mögött. Mennyire sokra tehető a fel nem használt irodalom. Filológusi munkám mellett azonban elsősorban az álmaim segítettek. Még akkor is, ha előadásom megírása alatt nem álmodtam. Egyetlen alkalmat kivéve. Azon az éjszakán mélyen aludtam, csöngetés riasztott fel. Kimentem az előszobába. Egy hang, amelyben a fölöttem lakó munkanélküli pincér hangjára ismertem, közölte, hogy biztonságom érdekében rám zárta az ajtót, de attól tart, hogy belülről nem tudom majd kinyitni. Elfordítottam a kulcsot, simán kinyitottam. Három kockás-inges betörő tornyosult előttem. Valósággal hahotáztak, hogy taktikájuk bevált. Akkor határoztam el, hogy nem beszélek magamról. Két-három utalást kivéve ki is húztam írásomból álmaimat, nehogy megfejtsék a betörőnek maszkírozott lélekelemzők.

***